
ZAMIAST WSTĘPU

Marek RYBAKOWSKI
Uniwersytet Zielonogórski

KRÓTKI ZARYS PEDAGOGIKI PREWENCJI WOBEC ZAGROŻEŃ SZKOLNYCH

Wstęp

Polskie szkoły (zwłaszcza w miastach), to dzisiaj niemal fortece chronione przez system monitoringu i ochroniarzy. Czy w ten sposób chronią się przed nieproszonymi gośćmi, czy też może dyrektorzy szkół pragną uprzedzić za sprawą bieżącej obserwacji niewłaściwe zachowania własnych uczniów? W większości przypadków „rzecz idzie” o uprzedzenie i zapobieżenie agresji i przemocy na terenie szkoły, a także ochrony uczniów przed „rynkiem” narkotykowym. Szkoła staje się środowiskiem, w którym uczeń może spotkać się z zagrożeniami, agresją i przemocą. W ciągu ostatniego dziesięciolecia wzrosła drastycznie liczba popełnianych przestępstw przez nieletnich. Do najczęstszych przestępstw młodocianych zalicza się kradzieże, pobicia, wymuszenia jak i również rozprowadzanie i używanie środków odurzających. Wszystkie te i wiele innych bardziej drastycznych przewinień karnych dzieci i młodzieży stanowi poważny problem, z którym boryka się społeczeństwo, w tym także szkolnictwo. Stąd też, jeżeli nie podejmiemy działań uprzedzających – interwencyjnych zdecydowanie wcześniej, najprawdopodobniej napotkane zagrożenia wpłyną negatywnie na dalszy rozwój młodego człowieka. A to pociągnąć może za sobą negatywne następstwa. Jeżeli młody człowiek zacznie palić papierosy, istnieje niebezpieczeństwo, że w niedalekiej przyszłości będzie pił alkohol lub zacznie sięgać po narkotyki. Jeżeli spotka się z agresją skierowaną na niego, to istnieje możliwość zwrotnego odreagowania. W takiej sytuacji postawmy pytanie: Jakie działania powinna podejmować szkoła, aby przygotować współczesną młodzież do spotkania z czyhającymi zagrożeniami? Wydaje się, że takim działaniem powinna być pedagogiczna prewencja.

Pedagogiczna prewencja

Szkoła powinna stosować szeroko rozumianą prewencję, stanowiącą główny element wychowawczo – edukacyjny, a zarazem jeden z głównych wymogów bezpieczeństwa jej uczniów. Szkoła instytucjonalnie powinna stosować interwencje wobec zachowań osób lub grup o wysokim zagrożeniu czynnikami ryzyka. Wymaga to jednak wdrażania skutecznych i precyzyjnych metod możliwie wczesnej identyfikacji problemu. Stąd też, niezbędne jest ciągłe odwoływanie się do ewaluacji podjętych strategii profilaktyczno – interwencyjnych, ograniczania narastania zachowań antyspołecznych do kontroli czynników pośredniczących w efektywności pedagogicznych interwencji, np. cech otoczenia, rodzaju grupy uczniowskiej czy społecznej, a także do różnych okoliczności działania. Warunkiem podstawowym skutecznego przeciwdziałania agresji i przemocy jest mobilizacja wszystkich formalnych grup środowiskowych, w których żyje jednostka, a szczególnie samej

szkoły jako instytucji oświatowej. Istotne jest też, co szczególnie podkreśla koncepcja socjoekologiczna, zwrócenie uwagi na aspekty i fazy rozwojowo – socjalizacyjne uczniów. Według niej nawet pojedyncze środki prewencji należy stosować przy zaangażowaniu całości środowiska szkolnego, na wszystkich jego poziomach, tj. indywidualnym, klasowym i całej szkoły.¹ W związku z tym i celem działań możemy wyróżnić następujące sekwencje działań zapobiegających:² *Profilaktyka pierwotna*, czyli prewencja pierwszego stopnia lub ogólna usuwająca przyczyny kryminalne – to działania poprzez podnoszenie ogólnego poziomu życia, polepszenie stanu zdrowia fizycznego i umysłowego, podnoszenie poziomu wychowania w rodzinie i w szkole, upowszechnianie oświaty, rozwijanie usług socjalnych, uzdrowienie moralności publicznej i usług kulturalno-rozrywkowych. *Profilaktyka wtórna*, to znaczy prewencja drugiego stopnia, polegająca na stosunkowo wczesnym ujawnianiu i resocjalizowaniu jednostek przejawiających wstępne przejawy zaburzeń osobowości i niedostosowania społecznego, oraz *profilaktyka działań następczych*, a więc *działań post fatum* - prewencja trzeciego stopnia – to zapobieganie recydywie i skutkom procesu niedostosowania.

Niewątpliwie należy podkreślić konieczność podejmowania szeroko pojętej profilaktyki, gdyż w najogólniejszym znaczeniu oznacza ona szereg przedsięwzięć zabezpieczających przed powstawaniem negatywnych stanów rzeczy. Termin ten jest określany na gruncie poszczególnych dyscyplin pedagogicznych, głównie pedagogiki społecznej, opiekuńczej, resocjalizacyjnej. W naukach pedagogicznych początkowo definiowano profilaktykę w sposób zbliżony do terminu „profilaktyka społeczna”. Halina Radlińska określała ją jako: „zapobieganie klęskom społecznym i wykolejeniom jednostek”³ lub w odniesieniu do procesu wychowania jako „zapobieganie powstawaniu niekorzystnych dla życia człowieka stanów i zjawisk”.⁴ A. Kamiński natomiast określa profilaktykę, jako działalność „polegającą na zapobieganiu tym wszystkim sytuacjom, które powodują wyłanianie się potrzeb z zakresu opieki społecznej, a więc i kompetencji społecznej”. Jej zadaniem jest uprzedzenie stanów zagrożenia: moralnego, zdrowotnego, kulturowego, społecznego, aby uchronić jednostki i grupy danej populacji przed niepożądanymi odchyleniami od stanów normalnych⁵. Stanisław Górski wyjaśniając termin *profilaktyka* podaje, iż oznacza on „zapobieganie występowaniu jakichś niepożądanych stanów rzeczy”.⁶

Mówiąc o profilaktyce społecznej mamy na myśli zapobieganie niepożądanym procesom i zjawiskom, określanym jako przejawy patologii życia społecznego. Zalicza się do nich m.in. przestępczość, alkoholizm, narkomanię, samobójstwa, prostytutkę itp. Do zjawisk patologicznych należy także wykolejenie społeczne dzieci i młodzieży we wszystkich jego przejawach. W działaniach profilaktycznych powinna dominować zasada podmiotowości, wykorzystująca założenia pedagogiki dialogu, i jak podkreśla B. Urban: „Zwrot, jaki może się dokonać dzięki pedagogice dialogu, jest możliwy dlatego, że w tym nurcie wychowanek jest traktowany pod-

¹ Z. Kwieciński, B. Śliwerski: *Pedagogika*. Warszawa 2003, s. 286

² B. Czarnecki, W. Siemiński: *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej*. Warszawa 2004, s. 75

³ H. Radlińska: *Pedagogika społeczna*. Wrocław 1961, s. 65

⁴ Ibidem, s. 68

⁵ A. Kamiński: *Funkcje pedagogiki społecznej*. Warszawa 1974, s. 74

⁶ S. Górski: *Metodyka resocjalizacji*. Warszawa 1985, s. 216

miotowo, a wychowanie jest partnerskim współdziałaniem w rozwiązywaniu problemów wychowanka”.⁷

Celem działań prewencyjnych wobec zagrożeń szkolnych powinno być przede wszystkim podejmowanie skutecznych działań profilaktycznych - zapobiegawczych i uprzedzających, aby młodzież czuła się bezpiecznie i była świadoma co do skutków jakie niesie ze sobą przemoc i agresja, oraz wszystkie przejawy patologii społecznej.

Podstawowe założenia pedagogiki prewencji

Pedagogika prewencji aspiruje do grona subdyscyplin nauk pedagogicznych i otrzymania statutu naukowego. Głównym polem badawczym i edukacyjnym pedagogiki prewencji są zagadnienia zapobiegania odstępstwom od normy w zachowaniach dzieci i młodzieży szkolnej, a także osób przygotowujących się do pracy zawodowej i pracujących. W jej zainteresowaniach badawczych znajdują się występujące trudności z ekstremalnymi zachowaniami społecznymi oraz działania uprzedzające aspołeczne zachowania człowieka, a także zabezpieczanie zachowań człowieka w nowych warunkach działalności życiowej i pracy zawodowej.

Słowo „prewencja” oznacza „uprzedzenie”, a „prewencyjny” – „zapobiegający”, ubiegający działanie przeciwnej strony. Stąd też pedagogika prewencji w pracy pedagoga, nauczyciela – wychowawcy, jest działalnością zapobiegającą odstępstwom w zachowaniach, i uprzedzającą trudności w nauce i życiu dzieci i młodzieży szkolnej. Pedagog może uprzedzać zagrożenia i zachowania patogenne i aspołeczne. Działania w zakresie pedagogiki prewencyjnej mają zapobiegać i uprzedzać w sposób całkowicie przemyślany niepożądane zachowania uczniów, w oparciu o określony system „łagodnych” zasad wychowawczych, skierowanych na wczesne wykrycie i ustalenie przyczyn i warunków powodujących trudności w ich codziennym życiu, to jest: naruszanie dyscypliny, brzydkiego i brutalnego języka, używanie narkotyków i inne. Jej zadaniem jest również zabezpieczenie tzw. „bezbolesnego” przejścia dzieci pierwszorocznych w szkole do nowego systemu stosunków i działania. Dlatego skierowana być ona powinna na organizowanie działalności zapobiegawczej jako procesu wzajemnego działania wychowawcy i wychowanków. Taką działalność oprzeć należy o dane środowiskowe zbierane przez pedagogów. Należą do nich między innymi fakty i zachowania, czyli:

- określone fakty warunkujące trudności w zachowaniu dzieci (zachwianie emocji, problemy rodzinne, koleżeńskie, trudności w domu rodzinnym i inne), niestabilność albo nieadekwatność do zachowania się w tych albo innych sytuacjach;
- pojawiające się zachowania odmienne środowiskowo (naruszenie dyscypliny, wulgarności w stosunku do nauczycieli i kolegów, picie alkoholu, palenie papierosów, używanie narkotyków i innych środków odurzających).

Pedagogiczna działalność prewencyjna to nie tylko wiedza specjalna, ale i podstawy psychologiczno - pedagogicznej wiedzy o istocie i prawidłowościach zapobiegających odstępstwom w zachowaniu, trudnościach, które dzieci mogą spotkać na swojej drodze interioryzacji, a także wiedza o ich psychofizjologicznych predyspozycjach do zmiany społecznego zachowania.

⁷ B. Urban: *Zachowanie dewiacyjne młodzieży*. Kraków 2000, s. 188

Niezmiennym warunkiem wydzielenia i funkcjonowania jakiejkolwiek subdyscypliny naukowej jest ilość szczegółów w badaniach naukowych: obiekt badań, przedmiot, cel i zadania. Z naszego punktu widzenia „obiektem” pedagogiki prewencyjnej jest zróżnicowanie wychowania i nauczania tych dzieci, które mają problemy w życiu i nauce. Takie dzieci mają predyspozycje do „dziwactw” i innego zachowania, jak również do naruszania praw i zachowań społecznych.

Krótko podsumowując, celem ogólnym pedagogiki prewencji wobec zagrożeń szkolnych jest ujawnienie i niwelowanie odchyleń, trudności w życiu i działaniu; badanie braków w zachowaniu uczniów; analiza ich społecznego i uduziwnionego zachowania.

W tym miejscu możemy określić podstawowe zadania pedagogiki prewencji. Należą do niej:

- poznanie historii powstania i rozwoju działalności prewencyjnej;
- określenie celu zadań i podstawowych kierunków działalności prewencyjnej wychowawców i pedagogów;
- określenie natury i istoty prewencyjnej działalności z uczniami skłonnyimi do uduziwnionego zachowania;
- wyszczególnienie przyczyn i warunków przejawiających te skłonności;
- przeprowadzenie analizy uczniowskich zachowań sprzecznych z prawem;
- ujawnienie trudności zapobiegania i pokonywania odstępstw w zachowaniu dzieci i młodzieży;
- opracowanie i wdrożenie procedur oraz metod, sposobów i środków działalności prewencyjnej;
- utworzenie merytorycznej, koniecznej bazy naukowo – metodycznej do właściwego kształtowania wychowanków w organizacjach społecznych i ośrodkach wychowawczych;
- przygotowywanie nauczycieli do działalności prewencyjnej wobec zagrożeń szkolnych.

Prewencję należy pojmować jako ochronę przed negatywnymi wpływami na osobowość ucznia, niedopuszczenie do powstawania odchyleń w zachowaniu i działaniu, a także orientowanie wychowanków w kierunku właściwych zachowań społecznych i cywilizacyjnych we współczesnym świecie.

Głównym zadaniem pedagogiki prewencji wobec zagrożeń szkolnych jest wdrażanie „dobrej praktyki” w zakresie:

- nauczania o zdrowiu dziecka i jego rozwoju fizycznym;
- utrwalania przyzwyczajeń pozytywnych;
- budowania dobrych relacji ucznia z rówieśnikami, stosunku do rówieśników i rówieśników do niego samego;
- dyscyplinowania w nauce i pracy;
- obserwowania skłonności do zachowań o zabarwieniu negatywnym i ich przyczyn;
- warunków życia i wychowania w rodzinie, stosunku do rodziców;
- kształtowania cech charakteru, skłonności i przyzwyczajeń oraz inne.

Podstawową działalnością w pedagogice prewencyjnej pedagoga szkolnego jest to, że zajmować się on powinien z jednej strony nadzorem wychowawczo – pedagogicznego procesu w szkole - z drugiej pomocą merytoryczną innym nauczycielom. Przy realizacji tego kierunku działań celowym staje się zwracanie uwagi pedagoga szkolnego na następujące zagadnienia:

- jakie działania zostały zamierzone przez nauczycieli celem zapobiegania patologiom szkolnym;
- jaka sfera działań dominuje (czy jest to: rozpoznawczo-diagnostyczna, zapobiegawczo-uprzedzająca, poradczo-naprawcza);
- jakie działania przyjęto wobec uczących się i ich rodzin (w przypadku rodzin patologicznych).

Podstawą organizacyjno – prewencyjnej działalności pedagoga szkolnego powinno być organizowanie na terenie szkoły ciekawych, twórczych działań, które powinny zapewniać uczniom możliwości wykorzystywania pozytywnych cech osobowości albo ich przekształcania z negatywnych na pozytywne. Przy czym informacje o licznych stanach odchylenia w zachowaniu uczniów, o przyczynach aspołecznego zachowania, można otrzymać drogą obserwacji i anonimowej ankiety. W ten sposób, pedagogika prewencji w pełni może zająć ważne miejsce w systemie wychowawczym szkoły.

Działania uprzedzające podejmowane w praktyce szkolnej

Szkolny program prewencji powinien być dostosowany do potrzeb rozwojowych uczniów i potrzeb środowiska lokalnego. Ma to służyć ujednoczeniu działań wychowawczych i prewencyjnych oraz pozyskaniu rodziców do czynnej współpracy ze szkołą.

Za podstawowe cele edukacyjne dotyczące prewencji wobec zagrożeń szkolnych, ujęte w wychowawczym programie szkoły, uznać należy:

- wyposażenie uczniów w wiedzę i umiejętności niezbędne do dokonywania właściwych wyborów w życiu;
- rozwijanie wiedzy i umiejętności w zakresie profilaktyki u nauczycieli i rodziców;
- zapobieganie samotności dziecka w rozwiązywaniu jego problemów;
- doskonalenie umiejętności adaptowania się ucznia do zmian zachodzących we współczesnym świecie przy zachowaniu swojej tożsamości i autonomii;
- poznanie możliwości dziecka jako drogi do jego sukcesu.

Opracowując szkolny program prewencji wobec zagrożeń należy uwzględnić wyniki diagnozy i ewaluacji badającej sytuację wychowawczą szkoły, obserwacje zachowań uczniów oraz dotychczasowe doświadczenia zapobiegawcze patologiom i przestępczości wśród dzieci i młodzieży.

W działaniach uprzedzających należy uwzględnić:⁸

Eliminację (lub redukcję) czynników ryzyka oraz wzmacnianie czynników chroniących, gdzie czynnikami ryzyka są cechy, sytuacje, warunki sprzyjające powstaniu zachowań ryzykownych, a czynnikami chroniącymi będą cechy, sytuacje, warunki zwiększające odporność na działanie czynników ryzyka. Do najważniejszych zachowań ryzykownych wśród uczniów zaliczymy: palenie tytoniu, używanie alkoholu, używanie innych środków psychoaktywnych (narkotyków, środków wziewnych, leków), wczesna aktywność seksualna, zachowania agresywne i przestępcze. Czynnikami chroniącymi będą: silna więź emocjonalna z rodzicami, zainteresowanie nauką szkolną, regularne praktyki religijne, poszanowanie prawa,

⁸ J. Szymańska: *Podstawy profesjonalnej profilaktyki*. Warszawa 2000, s. 16-18

norm, wartości i autorytetów społecznych, przynależność do pozytywnej grupy formalnej.

Wiele czynników zwiększających ryzyko używania przez dzieci i młodzież środków uzależniających związanych jest z wewnętrznymi cechami jednostki (np. nieumiejętności radzenia sobie ze stresem), jak i z wpływem środowiska rodzinnego, szkolnego, koleżeńskiego itp.

Podstawowe motywy podejmowania zachowań patologicznych przez uczniów to:

- brak kontaktu z rodzicami;
- brak akceptacji ze strony dorosłych;
- bunt i przekora wobec dorosłych;
- nuda;
- chęć znalezienia miejsca w grupie rówieśniczej i zaimponowania jej;
- odreagowanie emocji;
- brak umiejętności radzenia sobie z problemami życiowymi,
- uległość wobec presji grupy nieformalnej;
- chęć pokazania się bardziej dorosłym;
- brak autorytetów.

W szkole staramy się podejmować różne działania, które mają na celu budowanie dobrych relacji między uczniami opartych na życzliwości. Zachęcamy uczniów do niesienia pomocy kolegom, koleżankom i innym. Uczymy ich współpracy przy realizacji zadań szkolnych. Dobrą tradycją w szkole mogą być turnieje klasowe, szkolne i międzyszkolne, integrujące wyjazdy na zielone szkoły, rozwijanie akcji społecznych i charytatywnych, organizowanie „Festynów rodzinnych”, które są świetną okazją do wspólnej zabawy uczniów, nauczycieli i rodziców. Uczniowie wraz z wychowawcami mogą przygotowywać plakaty z hasłami przeciw przemocy oraz promujące „wspólnotę szkolną”. Każdy uczeń oprócz informacji przekazanych w trakcie pogadarek, zajęć edukacyjno –profilaktycznych, może otrzymać ulotkę, która może informować go jak radzić sobie z przemocą. Od uczniów i ich rodziców oczekiwania należy informacji o przypadkach przemocy. Do kontaktu w tej sprawie służyć może zwykła skrzynka na listy umieszczona na korytarzu szkolnym. Nauczyciele powinni zawsze interweniować, wzmacniając zachowania pożądane oraz stosując w stosunku do uczniów używających przemocy kary zgodnie ze statutem szkoły.

Pedagogiczne działania prewencyjne powinny obejmować całą populację dzieci i młodzieży realizującą obowiązek szkolny. Zadaniem tych działań powinno być nie tylko ostrzeżenie, uprzedzenie czy powstrzymanie młodych ludzi przed zagrożeniami, ale przede wszystkim wskazywanie wartościowych kierunków ich aktywności indywidualnych i zbiorowych. W szkołach, w których dzieci i młodzież przebywa wiele godzin tygodniowo, zachodzi proces kształtowania osobowości i charakterów. Człowiek z dobrze ukształtowanym charakterem jest w stanie przeciwstawić się różnorodnym zagrożeniom społecznym i cywilizacyjnym.